

Szakmai Zárójelentés

NKFI-K-125110

Időtartam: 2017.10.01 – 2021.09.30.

Vezető kutató: Dr. Velkey Gábor Dániel

Intézmény: KRTK Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos Osztály (Békéscsaba)

Cím: A szakképzés munkapiaci illeszkedésének területi és ágazati jellemzői, kiemelt figyelemmel a periférikus térségekre és a korai iskolaelhagyás problémájára.

A kutatási zárójelentés a javasolt tartalmi tematikát követve három fő részre bontva mutatja be a projekt végrehajtását:

- I. A kutatás előrehaladásának bemutatása, a kutatási folyamat értékelése és a kutatáshoz kapcsolódó tudományos előadások, közlemények áttekintése
- II. A kutatás adminisztratív lezárásakor folyamatban lévő és tervezett feladatok
- III. A kutatás legfontosabb szakmai eredményei

I. A kutatás előrehaladása, a kutatási folyamat értékelése, tudományos előadások, közlemények

A kutatás előrehaladásában az első érdemi változást az empirikus vizsgálatokat megalapozó makroadat elérhetőségének időbeli csúszása okozta. A munkánk szempontjából egyik legfontosabbnak nevezhető adatbázis (Kapcsolt Államigazgatási Adatbázis 3. üteme – ADMIN3) friss adatai a kutatási tervben elő jelzett 2018 nyara helyett, csak 2019 nyarán érkezett meg az kutatóközpont (KRTK) Adatbankjába. Ezt követően indulhatott csak el az adatok tisztítása és rendezése, így a számunkra szükséges adatok leválogatása csak 2020 első negyedében kezdődhetett meg. Mindez az empirikus vizsgálat további részeleleit, így az esettanulmányok helyszíneinek kiválasztását és az ott elvégzendő munkákat (interjúk készítése, dokumentumok összegyűjtése) is tovább tolta, aminek eredményeként a kutatás az eredetileg tervezett ütemterv szerint nem volt végrehajtható.

E külső akadályozó körülményre hivatkozva kezdeményeztük a kutatási projekt egy évvel történő meghosszabbítását és a kutatási terv átütemezését, amit az irányító hatóság támogatott is, így 2019. október 9-ei dátummal aláírtuk (az eredeti pénzügyi előirányzat megtartása mellett) a módosított kutatási szerződést, benne az új ütemezés szerinti kutatási és pénzügyi tervvel. A kutatás előrehaladását a zárótanulmányban e módosított ütemterv alapján mutatjuk be.

1. A kutatás első éve

A módosított kutatási terv szerint az első évében két feladatot terveztünk, és végeztünk is el. Hazai és nemzetközi szakirodalom felhasználásával kidolgoztuk a kutatás háttérét adó elméleti kereteket. (Lásd részletesebben a kutatás eredményei között.) Az elméleti keretek részletesen megjelentek a későbbi publikációkban, konkrétan a Tér és társadalomban 2019-ben és 2020-ban megjelent cikkekben, továbbá a publikálásra leadott és reményeink szerint legkésőbb a következő év első negyedében megjelenő (Social Sciences – Q1-es nemzetközi folyóirat) angol nyelvű tanulmányban.

A kutatási tervben foglaltaknak megfelelően megtörtént a TeÍR adatbázis felhasználásával a legfontosabb foglalkoztatási, közfoglalkoztatási, munkanélküliségi adatok leválogatása, és a közoktatás intézményi szolgáltatásainak TeÍR adatokon alapuló területi összehasonlító alapelemzése, a bejáró tanulók, a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók adatainak áttekintése az alap- és a középfokú oktatás esetében is. Bár kutatásunk a középfokú szakképzés eredményességének vizsgálatát célozza, az elméleti háttér és az alapadat elemzése egyértelművé tette, hogy Magyarországon a középiskolai felvételiben kiemelkedően nagy szerepe van az általános iskolai tanulmányi eredményeknek, ami pedig szorosan

összefügg a hatalmas színvonalbeli egyenlőtlenségeket rejtő, meglehetősen differenciált általános iskolai intézményhálózat területi és szerkezeti jellemzőivel. Ezért kutatásunk során kiemelt figyelmet szenteltünk e kérdéskör elemzésének is. Ezeknek az összehasonlító adatoknak a felhasználásával készült az *Opus et Educatio* című hazai online folyóiratban 2019-ben megjelent tanulmány és a *Tér és Társadalomban* 2020-ban megjelent cikk.

A tanulók felkészültségének megismerése, a tanulói teljesítmények összehasonlító elemzése érdekében szintén megtörtént az Országos Kompetenciafelmérés adatainak áttekintése, feldolgozása, amire nagyban támaszkodnak a *Tér és Társadalomban* megjelent és a fentebb már hivatkozott nemzetközi folyóiratban publikálásra leadott tanulmányok.

A kutatás empirikus vizsgálati terepeinek kiválasztása és az esettanulmányok elkészítésének megalapozása érdekében áttekintettük az MMP (Magyar Munkaerőpiaci Prognózis) reprezentatív adatfelvételének hozzáférhető adatait és az ISZIIR alapadatait, amely a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara szakképzéssel és vizsgáztatással kapcsolatos adatait kezeli (Internet alapú Szakképzési Integrált Információs Rendszer). A MMP a Pénzügyminisztérium és a GVI 2007-2017-es közös vállalati felvételeinek adatait tartalmazza. E felvételek során minden évben hétezer körüli magyarországi vállalkozás vezetője válaszol személyes megkérdezés keretében a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, a MKIK területi szervei és a GVI kérdezőbiztosai által feltett kérdésekre. A közzétett adatok e vállalatoknak a kérdezés alatt megfogalmazott várakozásait, szándékait és véleményét tükrözik. A várható munkaerő keresletre vonatkozó válaszok ebből adódóan orientáló és tájékoztató jellegűek, így jól szemléltetik a vállalkozások munkaerővel kapcsolatos terveit, várakozásait.

2. A kutatás második éve

A kutatás második évében az esettanulmányok helyszíneinek kiválasztása és a kijelölt helyszíneken végzendő adatgyűjtések, interjúk előkészítése volt a legfontosabb feladat.

A kutatás első szakaszában összegyűjtött információk alapján a kutatási terv szerinti „kedvezőbb helyzetű” megye Komárom-Esztergom, a „kedvezőtlenebb” Békés, az „átlagos helyzetű” pedig Heves megye lett. Békés és Komárom-Esztergom megyében két, Heves megyében egy szakképzési centrumba szervezve zajlik a középfokú iskolarendszerű szakképzés, így a vizsgálatunkba a Heves Megyei Szakképzési Centrum, a Békéscsabai Szakképzési Centrum és a Tatabányai Szakképzési Centrum került. Az előbbi a teljes megyét magában foglalja, a második a megye jelentős részét (az esztergomi három szakképzéssel foglalkozó iskola kivételével a teljes megyét), a harmadik pedig a békéscsabai szakképző iskolákat. Az állami szakképzés szervezeti rendszerének átalakítása értelmetlenné tette a kiválasztott megyéken belül a kedvezőbb és kedvezőtlenebb járások szerinti megkülönböztetést, ami a tervezett interjúk számának csökkenését is maga után vonta.

A Békéscsabai Szakképzési Centrum egy évtizedek óta rendkívül széles körű, az egész megyére lényeges hatással bíró iskolaváros teljes körű szakképzésének áttekintését tette lehetővé. A Tatabányai Szakképzési Centrum tíz intézményéből öt található Tatabányán, a másik öt pedig a megye kisebb városaiban (Kisbér, Tata, Oroszlány, Komárom) működik. Hasonló arány jellemző Heves megyében is, ahol a megyeszékhely négy iskolája mellett Lőrincziben, Gyöngyösön, Hatvanban és Füzesabonyban található egy-egy szakképző iskola. Ez utóbbi két mintaterületen tehát alkalmunk volt a kedvezőbb és kedvezőtlenebb helyzetű települések szakképzésének összehasonlítására is, vagyis esettanulmány helyszíneinek kiválasztása biztosította a kutatási tervben foglalt feladatok elvégzését.

A kutatás e szakaszában készítettük el az esettanulmányok során összegyűjtendő dokumentumok és a tervezett szakértői interjúk listáját, továbbá a részletes tematikus interjúvázlatokat (szakképzési centrumok, szakképző iskolák, kamarák, gyakorlati képzésben részt vevő gazdasági szereplők, közéleti szereplők). A kutatási év végén két mintaterületen el is indult az empirikus kutatás.

A kutatás második évében készült el két fentebb már hivatkozott magyar nyelvű tanulmány (Opus et Educatio, Tér és Társadalom), továbbá elhangzott egy magyar nyelvű előadás Békéscsabán a Gál Ferenc Egyetem Tudomány Napi Konferenciáján, illetve a IX. Magyar Földrajzi Konferencián Debrecenben. Ez utóbbi előadás absztraktja és az előadás részletesebb kifejtése rövid tanulmányként megjelent a konferenciáról készült kötetekben (lásd közlemények listája) is.

3. A kutatás harmadik éve

A módosított kutatási terv harmadik évében indult el az ADMIN3 adatok leválogatása. A végleges adatbázis azonban több, az adatok használhatóságával, elemezhetőségével kapcsolatban menet közben felmerült probléma miatt csak a kutatás negyedik évében készült el (lásd később).

A kutatás harmadik évének másik fontos feladata a kvalitatív vizsgálatok három mintaterületén tervezett adatgyűjtések és interjúk készítése volt, amit 2020 tavaszától érdemben akadályozott a Covid-19 járvány és az ahhoz kapcsolódó korlátozások. Ennek ellenére a tervezett interjúk 80%-át sikerült elkészíteni.

Az interjúk készítését mindhárom esettanulmány helyszínén a szakképzési centrumok főigazgatóival és kancellárjaival kezdtük, majd a gyakorlati képzés szervezésével és irányításával megbízott helyettesekkel és munkatársaival folytattuk. Ezt követően kerestünk meg szakképző intézményeket és közéleti szereplőket. Az interjúk készítésének ebben a szakaszában jellemzően nyitott, együttműködő, a kutatás iránt érdeklődő szakemberekkel és szervezetekkel találkoztunk. A közéleti szereplők esetében a fogadtatás vegyesebb volt, de a kitűzött feladatokat itt is sikerült elvégezni. A kutatásnak ebben a szakaszában kevesebb gazdasági szakembert kerestünk még, ám már ekkor érzékelhető volt egyfajta bizalmatlanság részükről – különösen a nagyobb szervezetek esetében.

A kutatás harmadik évében elkészült egy, a Tér és Társadalom által publikálásra elfogadott (2020. 4. szám) újabb tanulmány, amely a szakképzés elmúlt bő két évtizedének változásait áttekintve azt vizsgálta, hogy az intézményrendszer térbeli koncentrációja, a fenntartói irányítás centralizációja, majd egységes állami felügyelet alá vonása, és a gazdasági szereplők befolyását növelő új gyakorlati képzési és finanszírozási rendszer hogyan hatott a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésére, miként változott az elmaradott vidéki térségekben élő fiatalok iskoláztatási helyzete és foglalkoztatási esélye. Az elemzés egy közel húsz évvel ezelőtt készült kutatás eredményeire hivatkozva érdekes párhuzamokat tárt fel az elmaradott vidéki térségekben akkor és napjainkban folytatott vizsgálatok kapcsán: Mindkét időszakra jellemző sajátosság ugyanis, hogy a politikai értelemben kényesnek tekinthető témakörök esetében – mint például a munkanélküliség, foglalkoztatás, vagy az oktatási rendszer minőségi jellemzői és az iskolai szegregáció – a hivatalos adatok „szépitik a valóságot”. Így közel húsz éve és ma is, csak a hivatalos „adatok mögé nézve”, közvetett információk segítségével válik feltárhatóvá, megérthetővé a valós helyzet. A húsz évvel ezelőtti tartós munkanélküliséget elemző kutatás felelevenítése és aktualizálása arra is alkalmat adott, hogy mai elemzéseink legfontosabb kérdéseinek előzményeit keresve a hosszabb távon ható összetevők segítségével értelmezzük napjaink jellemzőit.

A kutatáshoz kapcsolódó disszeminációs tevékenység a kutatás harmadik évében a terveknek megfelelően haladt. Két nemzetközi konferencián fogadtak el a kutatási projekthez kapcsolódó előadást. A konferenciák azonban a pandémia következtében online formában kerültek megrendezésre. A londoni rendezvény programjában részt is vett előadásunk, az ERSA éves kongresszusára benyújtott előadást azonban a következő évi, jelenlétire tervezett rendezvényre toltuk át.

A kutatási évben két hazai konferenciaelőadást készítettünk elő, mindkettőt programba is vette az Országos Nevelélméleti Konferencia, az előadások azonban már a kutatás negyedik

évében online formában valósultak meg. Ebben az időszakban jelent meg a TeÍR és KIRSTAT adatokat is felhasználó tanulmány, mely az elmúlt három évtized folyamatait foglalta össze, különös tekintettel a közoktatás területi jellemzőinek változásaira. Szintén ekkor jelent a kutatás elméleti háttérét bemutató magyar nyelvű tanulmány. Az elméleti háttér bemutatása volt a londoni előadás egyik fő célja, amit kibővített formában a később lezárt angol nyelvű (azóta publikálásra benyújtott) kézirat lényegesen részletesebben fejt ki.

4. A kutatás negyedik éve

A kutatás negyedik évének fő feladata az esettanulmányok helyszínein folytatott empirikus kutatások lezárása volt. Ezt a feladatot a vírushelyzet miatti korlátozások ellenére nagyrészt sikerült elvégeznünk. A kutatás két évében mindösszesen ötvennégy interjút készítettünk, melyek megoszlása az esettanulmány helyszínek és a szervezetek típusa szerint a következőképpen alakult:

Az elkészített szakértői interjúk megoszlása

	Békés megye	Heves megye	Komárom-Esztergom megye
Közéleti szereplő	2	1	3
Szakképzési centrum	4	3	3
Szakképző iskola	7	4	3
Kamara	1	2	1
Gazdasági szervezet (kisebb)	6	4	
Gazdasági szervezet (nagyobb)	2	4	4
<i>Összesen:</i>	<i>22</i>	<i>18</i>	<i>14</i>

A kutatás negyedik évében főként gazdasági szereplőkkel és kamarai tisztségviselőkkel készítettünk interjúkat, amelyek komoly szervezési nehézségekbe ütköztek. A nagyobb és a külföldi tulajdonban lévő gazdasági szervezetek interjúi csak hosszú szervezőmunkával, bürokratikus akadályok mellett készülhettek, és nem egy esetben formális válaszokat eredményeztek. A kisvállalkozások pedig alapvetően bizalmatlanul álltak a kérdésekhez, alig hangoztak el kritikai észrevételek, a válaszokat több esetben a feltételezett „hivatalos” elvárásokhoz igazították. Terveink között szerepelt, hogy a kamarák területi szerveitől, a szakképzési centrumoktól, vagy az iskoláktól is összeszedjük jellemző azokat és ezek felhasználásával ellenőrizzük az országos adatbázisokból legyűjtött adatainkat. Ezt a tervünket azonban az adatvédelemre és az adatközlés munkaigényére hivatkozó adatgazdák merev elutasítása miatt nem valósíthattuk meg. Összességében azonban az esettanulmányok készítése sikeresnek nevezhető. E munkafázis eredményei megjelentek a kutatás negyedik évében tartott tudományos előadásokban (ONK 2020, EUGEO, ERSA és az ONK 2021. őszi rendezett konferenciára elfogadott absztraktban) és a jelenleg is készülő tanulmányokban (lásd később).

A kutatás negyedik évének empirikus kutatáshoz kapcsolódó másik fontos feladata az ADMIN3 adatokból a kutatáshoz készített adatbázis véglegesítése volt. A munkafázis a pandémia és a munkát végző munkatárs szülei szabadsága miatt a tervekhez képest tovább csúszott és végül 2020 nyár végére készült el teljes egészében, végleges formában. A létrehozott adatbázis azokat a tanulókat válogatta le a teljes ADMIN3 adatbázisból, akik nappali képzésben vettek részt az iskolarendszerű szakképzésben (oktatási azonosítóval rendelkeztek) és iskolai pályafutásuk alatt rendelkeztek tanulószerveződéssel. Minden ilyen tanulónál a tanulószerveződés utolsó hónapját tekintettük irányadó dátumnak. Ha ebben a hónapban két tanulószerveződéssel rendelkezett valaki (lejárt, megkötött), mindkettőt figyelembe vettük. A leválogatott adatbázisban a véglegesítés előtt sajnos több lépésben is szűkítéseket kellett végrehajtanunk: Egyrészt az Oktatási Hivaltól származó korábbi adatok bizonytalansága miatt csak az 1990 után születettek adatait tartalmazza az adatbázis. A másik szűkítést az okozta, hogy a 2017-ben végzeteket nem lehetett elkülöníteni a tanulószerveződésüket később befejezőktől, így az ezekre a tanulókat vonatkozó adatokat szintén figyelmen kívül kellett hagynunk. A végső adatbázisban

tehát a 2016-ban tanulószereződésüket befejezők adják a legkésőbbi almintáját. A véglegesített adatbázisba a szűkítések után így az a 128094 tanuló adatai kerültek be (a teljes mintából), akik 2005-2016 között élő tanulószereződéssel rendelkeztek.

Az adatbázis minden tanuló esetében 129 bejegyzést tartalmazhat (értelemszerűen ez nem minden tanulóán jelent tényleges adatot). Ezek kitérnek az alap demográfiai adatokra, a pályafutás során megszerzett iskolai végzettségekre, a tanuló iskolájára, a 6-8-10 évfolyamon elért kompetenciamérési szintre matematikából és szövegértésből, a tanulószereződést megkötő vállalat alapadataira és TEAOR kódjára. Az adatbázis tartalmazza, hogy a tanulószereződésnek volt-e folytatása foglalkoztatottként. A végzés utáni pályafutást a tanulószereződés lejártát követő első, harmadik és ötödik évben rögzített adatok szerint tartalmazza az adatbázis, konkrétan az állandó lakóhely járását, a munkajogi státuszt (munkanélküli, közfoglalkoztatott, alkalmazott, egyéb ellátásban részesül, tanul, stb.), a foglalkoztatót, annak FEOR azonosítóját és a kifizetett bért.

Az adatbázis tehát a kapcsolt államigazgatási adatok gyűjtésének eljárásából következően nagymintás és reprezentatív, így maximálisan alkalmas az duális képzés munkaerőpiaci illeszkedésének részletes vizsgálatára, közöttük az ágazati és területi jellemzők elemzésére. A kutatás fontos eredmény magánban az adatbázisnak az összeállítás, hiszen egyéb szervektől, országos adatbázisokból napjainkban szinte lehetetlen többek között például a tanulószereződésekéről pontos adatok megszerzése. Az adatbázis másik kiemelt haszna az életpálya több szakaszának egy adatbázisban való elérhetősége, illetve az adatok időtávja (2005-2016), ami átfogja a hazai oktatási és szakképzési rendszer radikális átalakulásának teljes időszakát, kezdve a TISZK-rendszer kialakításával és elérve a szakképzési centrumok létrehozásáig. Az adatok feldolgozása, elemzése megkezdődött ám az időbeli csúszások miatt a kutatási projekt lezárásáig értelemszerűen nem fejeződhetett be. Az eredmények elsőként az ONK 2020 novemberi konferenciáján elhangzó előadásban jelennek meg.

A kutatás negyedik évének további fontos feladata a kutatás eredményeinek tudományos előadásokon és közleményekben történő bemutatása volt. A kutatás negyedik évében két nemzetközi és egy hazai tudományos konferencián fogadták el előadásunkat. Az ez évi EUGEO kongresszust Prágában rendezték június 28. és július 1 között. Előadásunk a térbeliség hatását elemezte a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében a szakképzési rendszer esetében. A ERSA idej kongresszusa sajnos ismét online formában került megrendezésre. Előadásunk a szakképzési rendszer térbeli koncentrálódásának és az fenntartás, irányítás és finanszírozás centralizációjának hatásait elemezte a periférikus térségek leszakadó társadalmi csoportjai esetében. Ebben az évben is elfogadták előadásunkat az Országos Neveléstudományi Konferenciára, amit novemberben tartanak Szegeden. A leadott absztrakt alapján előadásunk a duális képzés munkapiaci illeszkedésének kérdéseit járja körbe kiemelt figyelmet fordítva a periférikus térségekre és a korai iskolaelhagyásra.

A kutatás negyedik évében jelent meg a Tér és Társadalomban publikált második tanulmány és elkészült az elméleti háttér és az elmúlt harminc évben a hazai oktatási rendszer alapvonásaiban bekövetkezett változásokat, azon belül pedig a középiskolába történő belépést meghatározó folyamatokat részletesen tárgyaló angol nyelvű tanulmány is.

5. A kutatáshoz kapcsolódó tudományos előadások és közlemények

A kutatás lezárásáig négy hazai (magyar nyelvű) és három nemzetközi (angol nyelvű) konferencián elhangzott tudományos előadás keretében mutattuk be a kutatás legfontosabb eredményeit, egy további hazai konferenciaelőadásunk pedig közvetlenül a kutatás lezárása után hangzik majd el (lásd lentebb).

Három hazai és három nemzetközi konferencián elhangzott előadásunk rövid összefoglalója publikálásra is került a konferenciák kiadott kötetében. Három tanulmányunk jelent meg hazai „A kategóriás” folyóiratban, egy további előkészítés alatt lévő egy éven belül tervezünk

megjelentetni. Egy rövidebb tanulmányunk pedig megjelent egy hazai konferenciakötetben. Elkészült és a Social Sciences (Q1-es) nemzetközi folyóiratba benyújtásra került egy angol nyelvű tanulmányunk, és folyamatban van egy további nemzetközi szakfolyóiratban megjelentetni tervezett cikkünk. (A megjelent és publikálásra leadott tanulmányok listáját tartalmazza a kutatást lezáró jelentés.)

A kutatás eredményeit bemutató tudományos előadások:

1. „Területi egyenlőtlenségek az iskolarendszerű szakképzésben (okok és összetevők)” – szekcióelőadás (2018.11.9–11.) IX. Magyar Földrajzi Konferencia, Debrecen.
2. „Az iskolaválasztás (mikor és hogyan) hatása a szakképzés területi egyenlőtlenségeire” – szekcióelőadás (2018.11.14.) Harruckern öröksége - innováció a Dél-Alföldön (Gál Ferenc Egyetem, Békéscsaba).
3. "Increasing Reproduction of Territorial and Social Inequalities in Public Education in Hungary" – feltöltött előadás (2020.08.16–19.) The 8th European Conference on Education (ECE2020), London (online).
4. "A szakképzés tanulmányi eredményességének vizsgálata az urbanizációs tengelyek mentén és a perifériákon az OKM 2018-as adatbázisa alapján" – poszter előadás (2020.11.6–9.) XX. Országos Neveléstudományi Konferencia, Debrecen (online).
5. "A térbeliség hatása a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében a szakképzési rendszer esetében Magyarországon" – szekcióelőadás (2020.11.6–9.) XX. Országos Neveléstudományi Konferencia, Debrecen (online).
6. „The effects of spatiality on the reproduction of social inequalities in the VET system in Hungary” – szekcióelőadás (2021.06.28–07.01.) 8th EUGEO Congress, Prague (jelenléti).
7. „Issues of labour market integration of VET system, especially for lagging social groups in peripheral areas in Hungary” – szekcióelőadás (2021.08.24–27.) 60th ERSO Congress, Bolzano (online).
8. „A szakképzési rendszer munkapiaci illeszkedésének kérdései különös tekintettel a periférikus térségek leszakadó társadalmi csoportjai esetében Magyarországon” – szekcióelőadás (2021.11.18–20.) XXI. Országos Neveléstudományi Konferencia, Szeged (elfogadott előadás)

II. A kutatás adminisztratív lezárásakor folyamatban lévő és tervezett feladatok

- Szekcióelőadás megtartása a XXI. Országos Neveléstudományi Konferencián, Szegeden (2021 november) (Velkey-Sós)
- Az ADMIN3 adatokból leválogatott fentebb bemutatott adatbázis részletes elemzésének befejezése (2021 negyedik negyedév) (Velkey-Horn)
- A kutatási projekt kvantitatív adatainak (elsősorban az ADMIN3 adatok) elemzését összegző angol nyelvű tanulmány elkészítése (2022 első negyedév), majd publikálása (2022 negyedik negyedév) (Velkey-Horn)
- A kvantitatív és kvalitatív kutatási eredményeket összegző magyar nyelvű tanulmány elkészítése (2022 második negyedév) és publikálása (2022 negyedik negyedév) (Velkey-Sós)

III. A kutatás legfontosabb szakmai eredményei

Kutatásunk az iskolarendszerű szakképzés hazai rendszerét, jellemzőit és változásait a következő főbb kiindulópontok figyelembevételével elemezte.

- Az iskolarendszerű szakképzés közfinanszírozott intézményes szolgáltatás így jellemzőit az állam szerepfelfogásának változását figyelembe véve, a feladat és hatáskörök elosztása, a decentralizáció-centralizáció jellemzői alapján közelítettük.
- Az állam szerepfelfogását és annak változásait a politika-gazdaság-társadalom viszonyrendszerében értelmeztük, mely megközelítés egyrészt alkalmas a hazai oktatási

rendszer jellemzőinek és változásainak elhelyezésére a sokszínű nemzetközi gyakorlatban, másrészt biztosítja a gazdasági és a társadalmi szereplők részvételének és érdekeinek figyelembe vételét is.

- Az iskolarendszerű szakképzés megítélésünk szerint csak a közoktatás egészének részeként értelmezhető. Kiemelt figyelmet fordítottunk ezért azoknak a tényezőknek az elemzésére, amelyek a szakképzés megkezdése előtt alakítják a tanulók lehetőségeit, szemléletét, felkészültségét, és döntő szerepük van a középiskolai továbbtanulásban; a középiskola kiválasztásában, a középiskolába történő bekerülés feltételeinek, körülményeinek alakulásában.
- A továbbtanulási lehetőségekben megfigyelhető különbségek, azok okai és összetevői önmagukban is fontos jellemzői egy ország képzési rendszerének, így alkalmasak a teljes rendszer településszerkezeti, regionális, intézményfenntartók és az igénybe vevők társadalmi helyzete (jövedelmi, szociokulturális, etnikai jellemzői) szerinti differenciálódás (és változásainak) értelmezésére.
- Miután a szakképzés a tanulók iskolai pályafutásának lezárását jelenti, így a legnagyobb figyelem a képzés eredményeként létrejött szakmai végzettséggel rendelkező munkaerő társadalmi rendszer egészébe történő illeszkedésének kérdésére irányul. A sikeres illeszkedés azonban több tényező együttes érvényesülését feltételezi: kutatásunk a munkapiac igényeinek, a foglalkoztatók konkrét elvárásainak megfelelő szakemberek kiképzését, és a végzettséget szerző egyének számára hosszabb távon is perspektívát jelentő tudás, képességek elsajátítását, tehát a széles értelemben vett társadalmi integrációjukat egyaránt fontosnak tartja.
- E két szempont párhuzamos érvényesülésének vizsgálata, vagyis a foglalkoztatók, munkavállalók rövidebb távú munkapiaci illeszkedést preferáló érdekeinek, illetve a gazdaság hosszabb távú változásait is követni képes, az egyének számára hosszabb távon is kedvező perspektívákat adó, a társadalmi fejlődést elősegíteni képes tudástartalmak biztosításának kérdése, egymáshoz való viszonya, érvényesülésük mikéntje és e tényezők változása elemzéseink fontos részét képezték.
- Kutatásunk során a strukturális változásokra koncentrálnó vizsgálatokból többnyire kimaradó területi szempontokat kiemelt fontosságúnak tekintettük. Megközelítésünk szerint ugyanis a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében a társadalmi, strukturális problémákat felerősítő fokozódó területi hátrányok szerepe döntő fontosságú.

1. Elméleti keretek

A kutatás elméleti keretét e megközelítések alapján a területi-társadalmi egyenlőtlenségek és újratermelésük kérdésköréhez illeszkedve határoztuk meg. A társadalmi-térbeli egyenlőtlenségek a tartós leszakadás, marginalizálódás erősödésével, a kapcsolódó szociális és demográfiai problémák halmozódásával napjaink tudományos diskurzusaiban az egyik gyakran hivatkozott kérdéssé vált. A témakör tudományos megközelítésében az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a jelenség komplexitására való hivatkozások, a gazdaságon túli összetevők – közöttük a társadalmi újratermelés mechanizmusainak és intézményi kereteinek, illetve a helyi-térségi sajátosságok – szerepének vizsgálata.

A társadalmi reprodukció intézményes strukturái között kiemelt szerepet töltenek be a közszolgáltatások, így az oktatás-tanulás-képzés-nevelés rendszere kiemelkedően fontos hatással bír az egyenlőtlenségek alakulásában és újratermelésében. Ez annak ellenére igaz, hogy a nemzetközi térben eltérő társadalomfejlődés és tradíciók eredményeként rendkívül sokszínű oktatási rendszerek jöttek létre (állami és magánszolgáltatásokat aránya, tankötelezettség, alapszolgáltatások köre, intézményrendszer szerkezete, decentralizáció mértéke, önkormányzatok feladatai, a szakmai, társadalmi kontroll intézményes strukturái).

Kutatásunk az oktatási rendszer esetében az előre haladási esélyek alakulása mentén értelmezte a társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket és újratermelésüket. Abban tehát, hogy biztosított-e annak lehetősége, hogy a fiatalok képességeik, adottságaik és erőfeszítéseik szerint lakóhelyüktől, családi, jövedelmi, társadalmi helyzetüktől függetlenül magas teljesítményt érhessenek el. Az előre haladási esélyek pedig – ha a külső feltételeket tekintjük – a széles értelemben vett oktatási szolgáltatások elérhetőségével, az elérhető szolgáltatások körével és színvonalával vannak szoros összefüggésben, melyek szabályozásában, irányításában, ellenőrzésében és működtetésében is kiemelkedően fontos az állam szerepe.

A mindennapjaikat élő emberek számára azonban ezek az állam által nyújtott és/vagy szervezett intézményes szolgáltatások és az azok igénybevételét alakító feltételek helyben jelennek meg, ugyanakkor komplex módon magukban foglalják az oktatási rendszert áttételesen befolyásoló gazdasági, társadalmi hatásokat, és azoknak a különböző léptékekhez (globális, regionális, térségi, lokális szintekhez) kapcsolódó összetevőit is. Kutatásunk ezért a makrofolyamatok mindennapi életet befolyásoló hatásait, a társadalmi szereplők ezekre adott válaszait, a kapcsolódó konfliktusokat és az intézményi keretekre történő visszahatásaikat konkrét helyeken végzett empirikus vizsgálatokon keresztül közelítette. Megítélésünk szerint ugyanis a lokalitás jelenségeinek elemzése segíthet igazán azoknak a mechanizmusoknak a megértésében, amelyek során a helyi társadalmi viszonyokon, adottságokon, örökségeken átszűrve megjelennek és érvényesülnek az azokon túlmutató hierarchiák, hálózatok hatásai.

Az intézményes oktatást elemzéseink egy olyan (túlnyomó részt) közfinanszírozott bürokratikus nagyrendszerként értelmezi, amelyben az állam az általa elfogadott szabályozókon keresztül és az általa irányított (felügyelt) mechanizmusok révén szervezi és osztja el a szolgáltatásokat. Ezek az igénybe vevők számára elérhetőségüktől függően válnak érzékelhetővé (elvileg láthatóvá). Az elérhetőség azonban nemcsak térben vagy időben lehet korlátozott, hanem az igénybe vétel egyéb szabályai, lehetőségei által is. A szolgáltatások így eltérő mintázatot mutathatnak a különböző helyzetű emberek számára, aminek értelmezéséhez Lefebvre társadalmi tér koncepcióját és Soja térbeliség felfogását használtuk fel.

Az intézményes oktatásra olyan konkrét helyeken lévő szolgáltatási rendszerként tekintünk, amihez képzetek, koncepciók, konstrukciók kapcsolódnak, és ezek alapján jelennek meg az egyes emberek számára. Az oktatási szolgáltatások esetén is beszélhetünk tehát a tér termeléséről: elkülöníthetjük az érzékelt teret (első tér), az elgondolt teret (második tér) és a megélt teret (harmadik tér). A térbeliségnek ezt a dinamikus felfogását továbbgondolva, az objektív és elvileg mindenki számára azonos módon érzékelhető tér analógiájaként értelmezhető „elérhető szolgáltatások terén” belül megkülönböztethetjük az igénybe vevők számára valódi lehetőségeket jelentő „felkínált szolgáltatások terét”, valamint ennek konkrét megjelenését számukra, ami tehát „egyszerre ismert és ténylegesen igénybe is vehető”.

Az igénybe vevők számára ugyanis nemcsak a kilométerben vagy időben mérhető távolság alapján dől el az elérhetőség, hanem az azok leküzdését lehetővé tevő társadalmi helyzettel is összefüggő adottságok alapján. Ám egy fizikailag elérhető iskolaépület sem jelent valódi szolgáltatási lehetőséget, ha képzési profilja, elvárásai kizárják vagy korlátozzák a szolgáltatást keresők valamely csoportját. Sőt a külső korlátok mellett léteznek olyan belső korlátok is, amelyek (értékrend, tájékozatlanság, kishitűség) miatt az elvileg igénybe vehető szolgáltatások fel sem merülnek egyesek számára.

Az állam az intézmények térbeli elhelyez(ke)désével, a képzési irányok rögzítésével és a felvétel szabályozásával közvetlenül, a fizikai elérhetőséget befolyásoló egyéb feltételekkel (úthálózat, iskolabusz, tömegközlekedés, kollégium stb.) pedig közvetve alakítja, hogy ki és milyen szolgáltatáshoz férhet hozzá. Vagyis az állam nemcsak meghatározza (kialakítja), hanem egyúttal az igénybe vevők számára értelmezi (konstruálja) is az oktatás szolgáltatási terét. Maga a „felkínálás” a döntéshozatal folyamatában, vagyis a hatalmi-politikai mező

keretei között formálódik. Aminek a hatás- és feladatkörök elosztásától függően lehetnek központi szinten és decentralizáltan érvényesülő elemei is, illetve irányulhatnak közvetlenül az oktatási rendszerre (oktatáspolitikai), vagy közvetve, egyéb befolyásoló tényezőkre (társadalom-, település-, gazdaság-, költségvetési politika). A különböző érdekcsoportok így e szinteken próbálhatják alakítani a számukra felkínált szolgáltatásokat, beleértve az egyházi, közösségi és piaci alap-, vagy kiegészítő szolgáltatásokat is, hiszen azok is az állami szabályozás révén működhetnek, így az állami oktatáspolitikai részét képezik. Ebben a komplex folyamatban tehát az állam szerepe is differenciált, hiszen egyszerre jelenti a jogszabályi kereteket, a különböző szintű bürokratikus állami szervezeteket és az ezekben tevékenykedő konkrét döntéshozókat.

Az oktatási szolgáltatások felkínált tere tehát a „hatalom” által formált és irányított tér, amihez valahogy igazodnak az emberek, vagyis megközelítésük, mentalitásuk, helyzetük alapján más-más formában jelenik meg számukra. Az iskolaválasztás így a külső kényszerekhez történő igazodásnak, a saját határok értelmezésének és az ezekhez való személyes viszonyulásnak (beletörődés, elfogadás, tágítás) lesz az eredménye.

2. A kutatás időtávja

Az elméleti megközelítés mellett kutatásunk másik fontos kérdése az elemzések időbelisége volt. Az az oktatási rendszer ugyanis, amely meghatározza a jelen, a közelmúlt és a jövő folyamatait az elmúlt bő három évtized folytonos változásainak eredményeként jött létre, így maga a rendszer sem érthető meg a változások áttekintése nélkül. Az elmúlt néhány évtizedben három, alapvetően eltérő oktatási rendszert működött hazánkban. Az államszocializmus hierarchikusan felépített, mégis részben decentralizált „tanácsi” oktatási rendszerét 1990 után egy központi keretszabályozásra, önkormányzati fenntartásra és finanszírozási felelősségre, továbbá széleskörű intézményi autonómiára alapozott, szélsőségesen decentralizált rendszer követte, melyet 2010 után egy finanszírozásában, fenntartásában, irányításában és ellenőrzésében is egységesített, végletesen centralizált állami rendszer váltott fel. Ez utóbbi – a rendszer minden lényeges elemét (finanszírozás, fenntartás, irányítás, szabályozás, ellenőrzés, társadalmi kontroll) érintő radikális – változtatások helyi hatásai, konkrét megjelenési formái csak a korábbi időszak általános jellemzői alapján érthetők meg. A hosszabb időtáv és az általánosan érvényesülő fő trendek teszik lehetővé azoknak a mechanizmusoknak a feltárását, amelyek a helyi társadalmi-hatalmi viszonyok által is befolyásolva meghatározzák a különböző helyzetű emberek és csoportjaik valódi lehetőségeit, esélyeit (többek között) az oktatási rendszerben történő sikeres előrehaladást illetően.

3. A középiskolai pályaválasztást megelőző szakasz szerepe a későbbi életpálya alakulásában

Magyarországon a középiskolába lépés minden tanuló esetén legkésőbb 14 éves korig megtörténik. És bár az átjárhatóságra hivatkozva voltak kezdeményezések a képzési szint, vagy a szakmai kimenetel tekintetében a korrekció lehetőségének biztosítására, ezek mára gyakorlatilag eltűntek a rendszerből. A magyar rendszer túl korán, nehezen megváltoztathatóan és kellő megalapozottság nélkül kényszeríti ki a tanulók intézményváltását (lényegében pályaválasztását). Amiből értelemszerűen következik, hogy a középiskolai továbbtanulásban az alapfokon mutatott iskolai teljesítménynek (tanulmányi eredmény) van döntő szerepe, aminek kiemelkedő hatása lesz a diákok teljes iskolai pályafutására. Kutatásunk ezért részletesen foglalkozott az alapfokú oktatási szolgáltatások legfontosabb jellemzőivel és a középiskolai továbbtanulást befolyásoló hatásaival.

Az általános iskolai oktatási rendszer legfontosabb jellemzője vizsgálataink szerint is (összhangban a szakirodalom egyöntetű véleményével) a nemzetközi összevetésben kiemelkedő szelektivitás, aminek fontos jellemzője, hogy hosszabb időtáv alatt fokozatosan alakult ki, és a kinyilvánított célok ellenére az elmúlt évtized változásai nem csökkentették,

hanem tovább erősítették a szolgáltatások differenciálódását és gyorsították az iskolai szelekciót és szegregációt.

A 2010 utáni új oktatási rendszer az intézmények közvetlen állami fenntartásba és központosított irányítás alá vonásával látszólag kezelte az önkormányzati fenntartásból, a települések erősen differenciált pénzügyi helyzetéből és a fejkvótaalapú finanszírozásból következő problémákat. A kisebb települési iskolák forráshiánya valóban oldódott, ám a korábban jobb helyzetű városi és nagyvárosi iskolák finanszírozási háttere kimutathatóan romlott. Az új állami oktatáspolitikai nyíltan preferált intézményei az egyházi iskolák lettek. Ez az állami iskolák forrásait érdemben meghaladó költségvetési támogatásban, a lényegesen nagyobb mozgástérben, a kiegészítő szolgáltatások lehetőségében és a helyi döntési szabadságban jelent meg. Az egyházi iskolák száma országosan 2006–2016 között több mint kétszeresére nőtt, részarányuk az általános iskoláknál napjainkban 15% körül alakul. A válogatás „szabadságával” rendelkező iskolák számának növekedése pedig még tágabbra nyitotta a társadalmi helyzet, etnikai háttér alapján történő szelekció lehetőségét.

A szolgáltatások államosításának folyamatában a kiegészítő szolgáltatások (pedagógiai szakszolgálatok, szakmai szolgáltatások, szociális jellegű kiegészítő feladatok stb.) korábbi rendszerei szétestek, majd az egyes intézmény-egységek (intézmények, telephelyek) szintjén csupán a szociális jellegűek (egész napos ellátás, iskolai étkeztetés, iskolaorvos) feltételrendszerét teremtették meg. A gyermekjóléti szolgáltatások továbbra is az önkormányzatok feladatát képezik, az állami ellátás keretei között megszervezett gyógytestnevelés, gyógypedagógiai ellátás, korai diagnosztizálás és fejlesztés pedig még a városokban is visszaszorult. Míg a korábbi finanszírozási rendszer az ellátási szükségletek feltárásában és kezelésében tette érdekeltté a szereplőket, az új csupán a legszükségesebb személyzet bérkeretének biztosítását írja elő. És bár 2013 után a hivatalos statisztikákban a hátrányos helyzetű és a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók számának csökkenése figyelhető meg, ez azonban nem a valós folyamatok, hanem a besorolás jogszabályi változásának eredménye. A tanárok kötelező óraszámának növekedése, a tartalmi előírások merevvé válása, az önálló kezdeményezések korlátozása, a túlmunka ellentételezésének megszűnése és a kiegészítő személyzet (pedagógiai asszisztens, mentálhigiénés, informatikai segítők stb.) továbbra is jellemző hiánya a minőségi pedagógiai munkát nagyban nehezítve tovább növelték az ún. szeparációs nyomást. Az iskolák eszközök és segítő szakemberek nélkül partnerré váltak a homogén csoportok szervezésében, a problémát jelentő diákok elkerülésében, vagyis tudomásul veszik, esetleg támogatják (is) a szelekciót és a szegregációt.

Mindez együttesen a tanulói összetétel és az eredményesség szempontjából erősen differenciálódó, markáns egyenlőtlenségeket rejtő intézményhálózatot eredményezett, mely egyenlőtlenségek térbeli szerkezete szorosan követi a településhálózati jellemzőket, illetve a hátrányos helyzetű lakosság ezzel szorosan egybecsengő térbeli elhelyezkedését. Az országos kompetenciafelmérés hatodik osztályban szövegértésben mért járási átlagadatai arra hívják fel a figyelmet, hogy a fiatalok jó középiskolába történő bekerülésének esélye szoros összefüggésben van településük térbeli elhelyezkedésével, hierarchiaszintjével és az ott elérhető oktatás színvonalával. A hátrányos és a nagyobb városoktól távoli térségekben élő fiatalok túlnyomó többsége számára a középiskolai továbbtanulás egyetlen elérhető iránya a szakiskolai képzés marad.

Vagyis a tanulók teljesítményében megfigyelhető egyenlőtlenségek az alapfokú képzési rendszerben alapozódnak meg, és ezeket erősíti tovább a közismereti képzés színvonalában hatalmas különbségeket mutató középfokú intézményrendszer. Így abban, hogy milyen pályát futhat be egy periférikus térség hátrányos helyzetű családjának jó képességű gyermeke, két tényezőnek van meghatározó szerepe. Az elérhető szolgáltatásoknak és azok színvonalának (az általános iskolai és a középiskolai képzés esetében is), illetve a tanulók iskolák közötti

elosztását (továbbtanulás) meghatározó szelekciós mechanizmusoknak. Másként fogalmazva tehát annak, hogy a tanulók milyen színvonalú oktatást kapnak az általános iskolában, illetve hányadik évfolyam után és milyen típusú és színvonalú középfokú oktatási intézménybe tanulnak tovább.

4. A középfokú oktatás képzési rendszerének és átalakulásának legfontosabb jellemzői

A középfokú oktatásban a kilencvenes évek első felében a gyermeklétszám csökkenése ellenére gyorsan bővülő képzési kapacitások alakultak ki Magyarországon. A bővülés elsősorban az érettségire felkészítő képzéseket, azon belül pedig a gimnáziumi képzést jellemezte. Ennek egyik oka a nyolc osztályos gimnáziumi hagyományok újjáéledése, amit a gyermekekért folyó verseny erősödése miatt az önkormányzati iskolák körében is egyre jellemzőbbé váló, a rendhagyó szerkezetű hat és nyolc osztályos gimnáziumok számának növekedése követett. Az 1990-es évek első felének másik lényeges változása a vegyes (többcélú) oktatási intézmények elterjedése. Az iskolák az élesedő versenyre reagálva munkaerő-piaci igénnyel és gazdasági kapcsolattal nem alátámasztott divatos vagy azzá tehető képzéseket kezdtek indítani, az érettségire felkészítő és a felsőoktatás-orientált képzések népszerűségének érzékelhető növekedése miatt a szakiskolák szakközépfokú, a szakközépfokú pedig gimnáziumi osztályokat szerveztek. A képzési kínálat bővülésével párhuzamosan megfigyelhető volt egy gyorsuló minőségi differenciálódás is, ami a középfokú képzési rendszer térbeli koncentrációját indította el. A korábban virágzó kis- és középvárosi középfokú oktatás fokozatos leépülését a nagyobb városok és megyeszékhelyek bővülő középfokú oktatási kínálata, továbbá a pénzügyi forrásokban, a szakemberellátottságban, az infrastruktúra állapotában és a szakképzésben lényeges gazdasági kapcsolatokban megjelenő versenyhátrányok magyarázzák. A centrumtelepülések és a nagy tradíciójú iskolavárosok divatos középfokú iskolái szinte beszívták a jobb képességű, kedvezőbb társadalmi helyzetű, továbbtanulás-orientált tanulókat szinte minden képzési irány és szint esetében. A kollégiumban lakó és a bejáró tanulók arányainak a településeken megfigyelhető folyamatos növekedése az adatok szintjén is jól dokumentálja ezt a folyamatot. A differenciáltan bővülő képzési kapacitások másik fontos következménye, az érettségire felkészítő képzések elszívó hatása, ami a szakiskolai képzések keresettségének lényeges csökkenését eredményezte már a kétezres évek legelejétől.

A hazai szakképzési rendszer modernizálására tett kísérletként értelmezhető ún. TISZK-rendszer bevezetése további iskolaszervezeti és térszerkezeti változásokat eredményezett. A program elsősorban a képzés tartalmának és a szakképzést segítő infrastruktúrájának a megújítását, fejlesztését célozta, ám egyúttal a fejlesztési források hatékonyabb felhasználására hivatkozva a szétaprózott szakképzési intézményrendszer nagyobb egységekbe szervezését is elő kívánta segíteni. Legfontosabb következménye, hogy több nagy szervezeti egységbe vonták össze a korábban önálló szakképző intézményeket, ami egyrészt az irányítás centralizációját eredményezve a kis- és középvárosi szakképző bázisok szerepének háttérbe szorítását vonták maga után, másrészt pedig tovább erősítette a térbeli koncentrációt.

Az oktatás hazai rendszerének radikális átalakítását célul kitűző 2011 végén elfogadott új jogszabálysomag az intézmények még nagyobb egységekbe történő összevonását írta elő, a szakképzésben pedig visszaállította a közismereti és szakképzési tartalmak párhuzamos szervezését. Ez egyrészt véglegesítette a tizennégy éves korban történő pályaválasztást, másrészt előbb aránytalanul megnövelte a szakgimnáziumokban tanulók leterheltségét, majd a közismereti tartalmak csökkentésével korlátozta a felsőoktatási továbbtanulás esélyét. Az általános konvertálható tudástartalmak arányának szakközépfokú iskolákban jellemző még nagyobb arányú csökkenése magyarázza a kompetenciafelmérés középfokú programtípusokhoz kapcsolódó gyorsan növekvő különbségeit: a 10. évfolyamos kompetenciamérés alapján a szakiskolákban 50-60 ponttal alacsonyabb eredményt értek el matematikából és szövegértésből,

mint a technikumokban, a gimnazisták eredményei pedig hozzájuk képest is 20-25 pontnyi előnyt mutattak.

A döntéshozók szándékaival ellentétben mindez a szakiskolák és általában a szakképzés keresettségének további kimutatható csökkenését eredményezte, a gimnáziumban tanulók részaránya 2002 és 2011, illetve 2011 és 2018 között is növekedett. E változások azonban csak minimális mértékben változtatták meg az egyes képzési típusok járási szintű elérhetőségét. Miközben a gimnázium nélküli járások száma az elmúlt néhány évben kismértékben növekedett (11-ről 15-re), a szakközépiskoláknál ellentétes irányú folyamat látható, a képzés nélküli járások száma a 2007-es 18-ról napjainkra 14-re csökkent. A szakgimnáziumok esetében a 2006-2009 közötti kisebb növekedést gyors visszarendeződés, majd újabb növekedés követte, jelenleg 17 járásban nem érhető el e szolgáltatás. A térbeli koncentrációs folyamatokat is figyelembe véve mindez azt jelenti, hogy bár öt járást leszámítva, valamilyen középfokú oktatás mindenhol elérhető, ennek ellenére a tanulók egyre nagyobb aránya választja a nagyobb városok, fontosabb centrum települések, tradicionális iskolavárosok magasabb színvonalú képzéseit. Ez a minőségi szolgáltatás folyamatosan erősödő térbeli koncentrációját jelentő folyamat az e városoktól távolabbi térségekben élőkét, azon belül pedig a kollégiumi beilleszkedésre kevésbé alkalmas, a napi ingázás nehézségeit kevésbé vállaló, a magasabb színvonalú szolgáltatás irányt kevésbé érzékeny hátrányos helyzetű családok gyermekeit érinti a legsúlyosabban, akik így visszaszorulnak a kisvárosok romló szolgáltatást és lényegesen kisebb továbbtanulási, elhelyezkedési esélyt kínáló középiskoláiba, főképp szakiskoláiba.

A tankötelezettség tizenhat éves korra történő leszállítása pedig tovább növelte a közoktatásból lemorzsolódók számát és arányát, aminek hatására kis mértékben ugyan emelkedett a 17 éves korban foglalkoztatottak száma, ám ennél lényegesen nagyobb arányban nőtt a munkanélküliek, közfoglalkoztatottak és nem tanuló eltartottak száma. Területi megoszlásuk pedig a leghátrányosabb térségekben mutatja a legrosszabb adatokat.

5. A szakképzés átalakításának további fontos következményei

Az elmúlt tíz év szakképzési rendszert érintő radikális reformjai az ún. duális képzés modelljének erősítésével a képzések közvetlen munkaerőpiaci illeszkedésének elősegítésére helyezte a legnagyobb hangsúlyt. Kutatásunk ezért a szakképzés és a gazdaság széleskörűen értelmezett kapcsolatrendszerének vizsgálatára kiemelt hangsúlyt helyezett, amit az empirikus kutatási szakaszban Békés, Heves és Komárom-Esztergom megyében készített interjúk és esetfeldolgozások alapoztak meg.

Kutatásunk egyértelműen igazolta, hogy a kedvezőtlen társadalmi helyzetből való kilépés szinte egyetlen valódi esélyét a tanulás, tudás és az arra alapozott mobilitás teremtheti meg, amiben kiemelkedő szerepe van az oktatás-képzés elérhető intézményrendszerének és a nyújtott szolgáltatások színvonalának. A munkanélküliség valószínűségét ugyanis kimutathatóan csökkentik a magasabb szintű kognitív készsége, amelyek érdemben növelik a magasabb keresetek elérésének esélyét is. És bár a kognitív készségek alakulásában szerepet játszanak a családi környezet, a kortárs csoport összetétele, az egészségi állapot és más társadalmi hatások is, ám az oktatás minőségének ezeknél jól dokumentálhatóan fontosabb szerepe van.

A szakiskolai képzésben a korai szakképzés szerepének erősítése, a gyakorlati képzés arányának növelése és a tanulószerveződések időben előrehozott kikényszerítése az általános, konvertálható tudástartalmak csökkentésével a kognitív készségek fejlesztését érezhetően háttérbe szorította. E kétség kívül kedvezőtlen változást részben oldotta az alapozó és a konkrét szakmaválasztást előkészítő képzési szakasz későbbi időbeli kibővítése, ám e pozitív irányú változások sem pótolhatják a szakiskolák tanulóinak kontraszelektált kiválasztásából következő, általános iskolából hozott súlyos hiányosságokat. Kutatásunk azt is megerősítette, hogy a munkáltatói érdekek iskolarendszerű szakképzésben történő közvetlen érvényesítésének igénye – különösen a képzések korai szakaszában – egyértelműen korlátozzák a kognitív

készség fejlesztését, melyek széles körben konvertálható tudást biztosítva a hosszabb távú munkaerőpiaci sikeressége szempontjából kiemelkedő jelentőségűek.

Kutatásunk alapján éles különbségek figyelhetők meg a gyakorlati képzés szervezésében és eredményességében a gazdasági ágazatok, a képzésben részt vevő szervezetek foglalkoztatotti létszáma és a képzés színtje (technikus, szakiskola) szerint.

A mikro- és kisvállalkozások által uralt azon ágazatok esetében, amelyeket nem a munkaerőhiány, hanem a képzésbe belépni akaró tanulók magas száma jellemez az elmúlt évek bekövetkezett változásainak hatására kimutathatóan csökkent a korrupciós jelenségek gyakorisága, a tanulók kiszolgáltatottsága, függősége. E képzések a tanulók képzési igényének kielégítését szolgálják, vagyis nem közvetítenek valós munkapiaci igényeket, ugyanakkor átalakítják a szolgáltatások térszerkezetét azzal, hogy túlkínálatot teremtenek a városokban.

A stabil piaci viszonyok között tevékenykedő mikro- és kisvállalkozások által uralt ágazatokban a tanulók belépése a helyi munkaerőhiány és a kiképzett munkaerő iránti külső (nemzetközi, fejlettebb hazai térségek) kereslet függvényében alakítja a képzési viszonyokat. A tanulók felvétele ebben az esetben sem közvetít valós munkapiaci igényeket, a megszerzett szakképzettség által biztosított mobilitási esély azonban megnövelheti a belépni szándékozó tanulók számát, és a gyakorlati képzést az „olcsóbb munkaerő” átmeneti (képzési időre szorító) megszerzésének rendeli alá. Ebben az esetben tehát a tanulói igény találkozik az átmeneti foglalkoztatási igénnyel, a tovább foglalkoztatás esélye azonban minimális, a vállalkozás az újabb tanulók átmeneti „használatában” érdekelt csupán.

A konjunkturális területen tevékenykedő mikro- és kisvállalkozások szintén a vállalkozás üzemszerű működtetésének rendelik alá a gyakorlati képzést, ám ebben az esetben lényegesen gyakrabban fordul elő a tovább foglalkoztatás, vagy az egyéni vállalkozóvá válás támogatása és a későbbi együttműködés fenntartása. A képzés ez utóbbi két esetben a piaci elvárások miatt tartalmilag, a technológia megismerése és a gyakorlat elsajátítása szempontjából is eredményesnek tekinthető.

A közepes méretű és nagyobb vállalkozások jellemzően csak abban az esetben kapcsolódnak be a gyakorlati képzésbe, ha munkaerőigényük kielégítésére nem látnak egyéb lehetőséget. Kis létszámú munkaerőigény esetén általában két lépésben kapcsolódnak be a gyakorlati képzésbe. A nyári szakmai gyakorlat a nagyobb meritésből a tanulóként is felvehető fiatalok kiválasztását szolgálja, akik közül azokat, akik beválnak, végzés után alkalmazták is. Nagyobb létszámú munkaerőigény, érdemi fluktuáció és/vagy folyamatos fejlesztés esetén a szervezetek csak kényszerhelyzetben kapcsolódnak be közvetlenül a képzésbe (saját tanműhely), inkább az intézményi tanműhelyben folyó magas színvonalú képzésekben érdekeltek, melyeket eszközökkel, szakemberekkel, rendszeres konzultációkkal, nyári szakmai gyakorlatok szervezésével támogatnak, segítenek is.

Mindezek alapján a tanulószereződéses képzéseket továbbra is a mikro- és kisvállalkozások dominanciája jellemzi, különösen a szakiskolai képzési szinten. Ebben az esetben továbbra sem jellemző a valós munkapiaci igény közvetítése és a tovább foglalkoztatás. A munkaerőpiaci kapcsolatok erősítése ellenben érzékelhető előrelépést eredményezett a közepes és nagyobb vállalkozások által uralt ágazatok esetében. Feltételezésünk szerint e képzési szegmensben a kedvezőbb elhelyezkedési esélyek és a bevezetett ösztöndíjrendszer következtében érzékelhető előrelépés várható. E képzések azonban jellemzően a nagyobb városokban érhetőek csupán el, így a periférikus térségekben hátrányos helyzetű tanulói számára a fentebb említettek alapján csak korlátozott lehetőséget jelentenek.

Az esettanulmányok során feltárt, vázlatosan itt bemutatott folyamatok számszerűsített adatokkal történő alátámasztása az ADMIN3 adatok leválogatásának korábban részletesen leírt időbeli csúszása miatt a jelenleg előkészítés alatt lévő publikációkban jelenik meg.